

Алексеј Бркић

НЕВЕСЕЛА СУДБИНА ГРАДА

Када сам некад давно написао да архитектура није само професија једног човека већ и његова судбина, ја тада шансам имао на уму искључиво осећање личне везаности за посао којим се архитекти баве, замиме, нећ ми тада беше јасно да је она моја опаска само контекст. Колико се сећам од онда је прошло више од 35, не одвећи мирних и успаваних година, па из пространства тог искуства спакоме ко се упутиша у разматранју феномена архитектуре, могу указати да се са сјајном упечатљивошћу трансисторске постојаности те појаве превише не зависи, нити је дефинитивном узима, јер архитектура уопште ужива имена немома необичну, замршено и инверсну судбину, а са њом и све градитеље. Да чињеницу њеног одиста дугог трајања који броји бар осамдесет стотина година не узима као мерилу њене природне непрвословности већ да чињеницу сматра само мерилом непрекидне људске тежње ка интранутом архитектонском свету принципом „*imitatio dei*“, дакле, света којег је очекивали човек сам створио, са којим је до последње животне консеквенције од самог рођења све до смрти нераскидно везан и од којег више не може да одступи, а да се не врати у примордијални облик живљања. Према томе, одредница „архитектонски свет“, премда означава итекако објективно постојући и постојану стварност, ипак пре свега подразумева постојаност две упоредне и узармани допуњујуће људске особине, човека као бића практик од чијог корена ће се јавити издаваша имагинације и човека као бића имагинације из чије су обуздане раја виши степен практике, па се тај виши редовно назива или културом, уколико се налази у духовном комплексу, или пак цивилиzacијом, ако се култура материјално опредмети и друштвено потврди.

Програм архитектуре одувек беше обећавајући, а многа су се обећавања зависта и обистинила. Архитектонски свет се развијао и славу стијао дливотом, прекрасним грађевинама и баснословним градодврзом, да би се с њиховом судји или благотствујућом стоном пријатељом пријатељом, или је претпричавало и тако се у космогонији да-

тости јединствени свет маште, свет реда, и свет заштите од „тубијих, неприступачних и непријатељских силा природе“. Архитектура је стекла костур од мрамора, на главу су јој стављали победнички венац и краљевску тимпанон круну, око паса је везивалу кордон венцима, стубове посаче украшаваху капителема и капелурама по чврим жељебовима као по мраморној харфи луда Болома браћа у смирају дана изводе вечерну капелију. И уопште на украсима нико није штедео ни средства, ни муке, ни време, како би се и последњи камени листић израђен вендалашким стриљем клемсара, поставио на право место јер да тај само ту спада и нигде другде. Због тога се понекад грађена отезала, али се са убеђеном истрајношћу унапреј застављала као што то, рејимо, беше са катедралом са Петром у Риму коју су кроз више од пола столећа градила двојица папа и шесторица архитеката (Браманте, Рађекел, Перучи, Сантало, Микеланджело и Карло Мадерна), а композиција још није била сасвим завршена, чекање на Ђокана Бернинија. Градови так стекоше формуле и простране троуглове, широке улице и плаочине од бираног камена, дуте и као стреле праве авеније какве беху или јесу Аркадијеви аенија у Ефесосу, улица Мезе у Константинополису, булевар Енгелсских поља у Паризу, улица Пол лијенса у Берлину, Пета авенија у Њујорку и многе друге. По тројникима и улавици разместите дивне грађевине, славолуке, споменици од белог камена или коњанике од тамне брезе, те да све буде складно и у пријатном контрасту развијајући поредак и односе регулације, културу осовине и доминант тачака, и наравно културу призорца јер здрав разум стаке цивилизације није могао поднети неред и тужбу, збркавајући односе и производе нагонизавања. А све то урадише људи од снаге и храбrosti, маште и фантазије, здрава и умела, а иниција свега јесу мајстори већтине грађена којима није могла измити једна грешка у слогу и орнинутуту, нити их изменадити какве слабост утилитаризме, митске, метричке, или синтезне детерминације облика. И само на тај начин мудрог и стриљивог разумевања

архетинског порекла својих замисли и духа свог времена, оставши знакове цивилизацијских деоница.

Међутим, као што све има и своју другу страну, а свако лице своје залиће, тако бива и са архитектонском стварношћу, те указујући на претходно ја ишак не могу прећутати штит се прашати како не знам да човек осим тога што је обдарен вештином грађевина и талентом стварања, такође је, не мање обдарен и вештином разградње и талентом разградња. Чак би се рекло да му је та мајсторија некако милијар, а стварне нереда, у чему је не само прстани већ и не надвишан, више срију прирачло судећи по начину којим се токе одјаје и са колико узбуђења, еуфорије и доследности понекад то чини. И док се исте свет вечне драке изграђивао, а дина здана подизала камен по камен, како се то ишке ради, већ из негде руше, произашло је тако да су архитектуру разгради и завршевачи и религије, и идеологије, политичке дистрибуције и дочеке, затре и земљотреси, или пак, најбичнији шпекуланти и профит мајсторија који по свом животном начелу не држе ни до религије ни до идеологије, штит лет пару дају да ишакују доктрину изузетне сопствене која се тиче грамотности богојавења, дакле, произашло је да су се против најдалекосежније аудијске идеје, какве је замисао архитектонског света, заверили и ауди и стихија, чак мокра и тајни савез склонили. Познато је како су у старом Риму, својевременој престоници царства и света, готово скакавши избијали покажи на градским просторима где су по свомим кубикулама становали римски грађани из класе „орфијалес“ (ласији плебеји), а највише их они из класе „обријалес“ (ласијији патрицији), јер су покаре спретно издавали шпекуланти непретинима не би ли од погореља осталих без ичега постигли за заприте највижу цељу, то јест, домугли се јефтино драгоценог градског земљишта те застапали са мутним преподелајама. После ће се од уста до уста о том догадајима приповедати да ће проповетка све то лепо сјединити и чео тајне обичине систем трговања уз помоћ ватре и паликући склонiti на душу цара Нерона, нек он пред историјом одговори и буде кривиц. Не задugo после, у том истом граду Риму, хришћани западне конфесије, од којих већина не беше латинског или италског порекла већ других народности, укључујући ту и германске Вандале, кренуше „да убеђено и вјеком доследно руше римску цивилизацију, напримjer месту оковине сенат архитектуру, разградију се је више разлога, верском острашеношћу, пошто беше опињаша, а они на телесно гледају са презренијем „јер хришћани се

глед идола“ говорили суд, рушили су је такође да би се домугли камена за градњу својих богомола, или су је једноставно остављали збуни времена да уради то што они вису достапни могли да ураде. Римска позорница остале празна, осакнена и смиљена у болото и коров за дуго време које ће долазити и пролазити, како то неумитно бива. Ни турски завојевачи ни беку другачији те се вису много разликовају, а што се тиче архитектуре, посеготов својих богомоља, не показаше претекну маштогвност, или су византинске храмове срушиле и са земљом срачили, или их присвојише и у њих се уз нематне преправке уселише и тако стекови они безбрјој „фејхијаџамија“ како што се то додгоило са Аја Софијом, или наводствују, саградише нове од грађе узете са срушених хришћанских храмова. Тако је архитекта Синан, шаве по рођењу Грк, по вери бинии хришћанин, по имену Христодул, добиоши од цара налог, искржисти грађу са неколико срушених цркава, камене блокове, целе стубове, разне профиле и слично, те у Цариграду, тачно у основин према старијем византинском хиподруму, подигао мостаје Мехмеда II Петехија, праунука Бајрамитогов, пасторка српске кнегиње Маре Бранковић, и освајача Константинополиса. Узгряд речено, овај Синан није саји много познатији градитељ Синан Ибн Абд ал-Менан, такође Грк, иначе најчешћији архитекта Турског царства којег ће историчаре називати Микеланђелом Османлији. Но, истини за полу, ни нови век није био одвећ различит од старог и средњег у погледу поштовања вредности наслеђа, можда беше само нешто уздржанији. И како год да су фурни времену виталем Европом чудесну чаролију грађења је увек у стону пратила суморна чаролија деструкције.

Када су на прагу и током прве индустријске револуције колонијалне државе припремале беспопуларну утакицу око сировина, роба и тржишта, најбоље су сходио да своје престонице улепшају. Првенствено да их ослободе од средњовековне заоставштине и тиме стекну земљашта за новоградње не би ли им та инвестиционија политика и парадна архитектура следовала о успеху грађанске друштвене филозофије, к томе приказала просперитет и на тај двоструки начин била јачим у пословним трансакцијама. Најпре најбоље да им средњовековни инвентар, а понажији градски бедеми, сметају јер су заједничко у централној зони града (европски градови вису израстали из центра него из руbarsих насеља), да те видне заузимају простор, сметају све гушћем саобраћају, а иначе не служе ничем пошто се ратовање усавршило, једино

се омладина недавном поподне шета грбном зиду. Како су смишлили тако су и поступили па те зидине и све што је ту спадало, капије, касарне, оружарнице, казамате, капеле и остало, тако савесно порушише да од њих и скога ско њих није остало ни трага, по разглештављеним трасама изградише велике широке улице које су неком аналогијом називали булеварима према старовеначкој речи буллињерк, што значи бедем, а поисто аналогијом назише их „... штетни, доконог и елегантни света...“ како је то писало у једном образложењу шта га је поднео париски перфект Жорж Осман Луј Бонапарт, Наполеон III. Да су перфектови архитекти имали на уму функционализам и естетичке предности својих опсекних рушева и безобзирног разглештављавања средишњих зона Париза, то је очигледно, или је пак врло вероватно чим су кроз густо градско ткиво испреплетаних уличица какве су их амбициозне године 1853–55. затекле, немимодно просердала уздух и попреко излучиво широке уличне трасе, све рачунајући са строгом регулацијом и не-тегованим доминантним осовинским планом и, разуме се, рачунајући да ће у цивилизациском и компетитивном смислу такве, до тада неизвијене, булеваре прославити Париз по читавом свету. Но, ова замисао по којој ће улица имати преовлађујућу улогу у моделу града ипак није била нова, највеће, већ је у доба претходног Луја. Луја Филипа, неких двадесет година раније тадашњи перфект Рамбите живо заступао тему просторности, то јест, градитељски задух, сунце и изнуре, што се постикже изградњом пространих улица, прославака, еспланада („брисаних простора“ по старој војној терминологији), дрвореда, паркова итд. Постепено ће ону тему просторности као капиталну превини градограђдатељства, а једно и једно од главних питања архитектуре, прихватити сви европски градови да би неки од њих му, бар делничично, и остварили. Да је унутар Османовог урбанистичког плана Наполеон III нико још и спој посебна и то се зна, показује јако је осим осталим претстојавајућим планом руководила и једна строго узен политичка претпоставка режима. Нужност да се бунтовни париско грађанство, склово подизању барикада, уклонише осетљивог центра престонице и одбаци, далеко у насеља на ивице града, а истовремено да се у случајевима буна и немира по широким улицама омогуће коришћење и тактичко развијање полицијско-војних снага у фронталне и обухватне нападе са артиљеријом и конијем, чemu је нова улична шема, за разлику од стваре мреже уских, кривудавих и слепих улица, идејно одговарала. Али профи ће тек неких

двадесет година те ће у секвенци Париске комуне овај план бити стављен на пробу, међутим, веће се показати идејним.

Потом ће фурије времена опет витлати Европом и не задуго један за другим наступиће два велика рата, на поморници континентета одиграје се веома узбудљиви догађаји и непрелига разарања, архитектонски свет изграђен мукотрпно, тешко и са одрицањем, али изграђен вешто, чак интензивно, у том раздобљу веће вредести много, повеће веће вредести иштића. У другомод ових ратова, за разлику од тековине рушевина у првом, Немци ће усавршеном техником сад са неба раздражати градове ирло савесно и педантно немачки посматрају, уопште узев, Немци ирло темелити, часком се колних на списку најбоље Коентри, Београд, Лондон, Ротердам, а да се руски градови и не наводе зато што је тај списак предупак, те веће моћи да на ову моћ хартију стапе. Енглези и Американци пак сматрају како не би било у реду да остану дужни, то себи не могућу дозволити, па Немцима за узврат сливисте Нирбергер, Дрезден, Берлин, Хамбург, а за другом континенту Хирошиму и Нагасаки, уосталом шта ће им Хирошима и тај Нагасаки. А снажно успут, и да пилоти по аинисима не седе сувише беспослени, сручише бомбе и на савезнички град, Београд, поништио на Београд, а мало тамо и овамо по градовима Србије, сумна сумњарум под рушевинама савезничке престонице убиши 23 немачка војника и једно десетак хиљада Срба цивилног становништва, све се завршило на томе да Немци однесуше своје погинуле, Срби, као и обично што чине по историји, покопавше своје мртве, Београд опет по ко зна који пут остале развијање, и опет по ко зна који пут ником иштића. Али којег год сам човека на овом свету петао, и обичног и нарочитог, и за такве ствари стручног и овог у свим стварима проницијао, нико од њих није био кадар да ова бомбардовања савезничке престонице скови, ма колико дана и ноћи размишљао, те све могуће одговоре поново испитивао, макар да је било стотину питања на сваки одговор. Додуше, изузев чињенице која би се увек у одговорима имплицитно нашла – да парванизам не драки ни до првратела и савезника, ни до човечности и чисти, ни до здравог разума и логике. А мозда је ту ишак била нека логика, али ми као то боке не знамо.

И док ово пишем у посвој доба и неко закаснело време, заправо не што не постиче општу историју градова, ни теорију деструкције, ни судбина архитектонског света, упркос тога што је моја лич-

и у контексту, коначно, не завима ме ни судбина Рима или Париза, рецимо. Јер оно што ме сада на писање потетиче, а морам признати да ме је мирне дуне могло подстакти још пре двадесет година, јесте самоархитектонска судбина Београда, дакле, тог најчуднијег стечишића људи зато што су нарушавања и разарања била знатно богатији део његове хронике, а како рекове са вризијом, бар најчуднији због тога што се Београђани нису морали по историји дослужити. Ако се већ ратни разарања некако могу разумети, или тачније речено ако је човек игром сукоба држава, митова или идеологија, напротив принуђен да разумно рушевна, а са тим и парокрашка понашана, јер ратови и преврати неизбежно наступају са вандализмом руку под руку, значи, ако то нажалост постаје обрашњаво, тада се пред истином човеком поставља још једно питање у вези са Београдом. Када је већ тако свака ће се радионица упитати зашто Београд на очиглед грађанства и закона сам себе подвргао изобличавању, зашто и без ратних догађаја или превратничког дивљања, чак и без памчића по римском узору, сам себе подврга инзирању, па то чини већ примарно друго, постепено подмукло. Али ту, у ствари, има више него једно зашто, јер војно грађевински натрпава градски корпус с општим оком трага за сваким местом из улице или у дворишту, по градском тргу или тројоцу, по сваком крову или тавану, те ту дозиђује, премиђује, надизиђује, подизиђује и уопште се бави неким снним и насиљним грађевинарством те зида све нешто дозидано, преиздано, увидано, надиздано, нагурано, прогурано, у тесници угурено, надизјенитрој скелетано, једно преко другог натрпано, сви некакве цинкли и фризокле, трије и ширбаке. Ко то као да је у пролазу, а сутра ко зна где ће бити и шта онег донушати, равнодушно и нехјано допушта да се по градском простору сеје архитектонски неред и таја збирка алогука, грађевински метеж свеколики. Ко дозволава да се по уличним тротоарима месецима, а то удари на годину, чак хобе и више, гомила грађевински материјаљ, спреман и отпад, ко на тим истим тротоарима, нису други, расејава аутомобилско безаконье ређања на сваки недозвољени начин, а к' томе још и безобзирно разбације кућкове (бресјејски), односно кућишке (турски), или за спрсак кинеске (са значајем - веома мала продавница, једносед) тако да у београдском урбанистичкој нормативи данас вако правило у парафрази Змај Јовиног упутства – где год нађеш право место ти кинес посади, па се они свакуд нађују као да су пали с неба, а неко с кружине.

И све листајући календаре и године занимам која су то браћа као од шаме мењали фамове „гунове“ и „дунове“, програме и регулације, попут карантине у запчку, те повеќаја трајку колико од нешта на субјекту, па она све од почетка новове, и све тако даље по календару лист по лист. А све то чинили у пролату, војнишаванти, без осећања за прошлост и одговорности за будућност, те тако не обратише пажњу на то да свака линија на архитектонском цртежу у стварности стаје веома много но-ваца и траје веома много година, бива да заврши и стомеће, некад и више. Истовремено, са тим методом „Јово новово“ и са нарочитим првицама, готово кулатом значајно називаним „инамечава развој друштва“ остављали скоро целокупни архитектонски инвентар града тајком пропадања, збуњујућема, да га оно руши и нагриза, неимару, а тај је тек сувор, суворији од трајања, да га немар запушта и нагријује, најрад и самоволи да га она по сваком властитељу нахоећему присјај и по сваком: углавном остаће толико ослутшен, изглодан и прошаран, да се све по улицама и двориштима само тетура, што је тескобно кад се гледа и жалосно да се види. И напослетку, ко се то усудио да насрће на здана из историјске и културне баштине која су под заштитом народа и државе, те написао да на некојо место заузме, да наје по својству преврпања или их поруши, а ту после удари неку пыњаштељу градитељу, јер држ, добар ће посаг ухвалити и велику зараду стени ако потом тај улови препрода на велико у целини или на мало и парче. А што се тиче баштине српског народа и наследства културе предака, знакова цивилизације једног времена и континуитета свих времена битисања, са тим и већине непралазности Београда, то да овог нема баш никакву вредност, исто му толико треба као некад овима у бомбардеру овај Београд или она Хирошима.

И док овај ламент над судбином градова пишем, као што већ спада слово по слову, ја упозад озлагано одијевам филм мојих сећања и свим се чини, а таквом уписују се не могу отети, као да је синиман у неком орјевовском свету. На екрану се лепо и крупно нађи, није потребно увеличавајуће стакло, како су се архитектонске структуре постепено изобличавале, нет, да распадаме, а потом кријеме, по-недаје све сама закрина на закрину, како су се формације разметале и заменивале са деформацијама, како се ново ужурбиво градило, ако тога, или између тога, још брже расло злобидно ткиво дивних грађача, и све се то лепо види, а још и то како су свакакви камни обметали око заштићених здана и урбанистичких целина (а обмећу и дан данас), и како су

пред штавом држника и њихових критикованих аргумента, јер такав је јамшички посао да се лако представљају и лажне истине носе, та замонимали редом заштићене здраве једна од остале, ако су одомела уопште. Наравно, чујем и гласове како до мене саскрана допиру, попут тој филмизије нема бурлеска, премда са временом на време на то личи, већ је то први тонарски, и тако у серијама од безбрзју епизода слушам удаљени жагор множних разговора, разнородне обрадалагаве и слична тумачења, дискурс противречја и реторику нагађања, па пример, у серији од најмање 5 епизода око уређења трга Славија, у ботешиту колико истакава око Теразијске терасе, Санске надиве, Савског амфитеатра, око Калемегдана, и тако даље. Чујем и дуге расправе око дистанције какве значајне грађевине, ходе ли ова бити смештене овако или онамо, можда не онамо него овде, можда не овде него по дигитални састав на другом месту, па на крају испадне да зграде музеја и спомре ће буду нивде, а библиотека оде на пет пушкомета укоса. Разабију се и гласови овој Атичкије поквем чије је значење у педесетим годинама, уз бучни одобравања и малтене фрепетни плаесац, определено као врхунац урбанистичке сверешаџије мисла, педесетак година касније као баш и није неки славни врхунац, то свакако не, али се инак може узети у неки обзор, после двадесет како је то све градиа бесмислива и чиста интелектуалистичка атракција, покут оне што је изводе мађионичари на прилику сад га видили, сад га не видиши. Додуше било је и оних што су већ у тим педесетим знали да садржи Повеље разрађује само већ изложну дојкину манту „ми-сите ојде“ и програма „имајстриш! ојде“, али њихова упозорења нико није сабиљко размотрити и једва да их је ко саслушао, одговори се лажнице ћутавем, јер љуби се расправљао и време губио на неке чудне исцјапе. Међутим, Нови Београд беше већ саграђен у виду циновске спаваће собе, те се поборници Повеље најбоље у труду „куку нама до бога милота“, лок длан о длан задајуше се они да стару тридесет година, у тврд и тврдоглав бетон утврђену грешку исправе, па потегнеше инострани стручњаке, отприлике они знају шта раде, што не би знали кад су из иностранства, а они се одмах сјајиште те урадиши

оно шта су знали и умели, групу капшу замесише и празан купус без соли зарчиши, још повуз овога рекове „изволите бити без брге“, па се растурише као ракови држа. И смет ве би што је требало бити, односно, све оде у непокрет и буде вук војео магараца.

Ето гледам те слике што са филмске траке сећавам предњом светлуџију и слушам стари грамофон како му игла шакрини и једно те исто понавља, и морам присврати да се логика тешко снази у архитектонској судбини града, у томе шта је шта у тваком збакаву. Не би ли ми квака одговорија ћа квантитативна анализа помогла да се сфајем, по годинама и датумима бројим пукове који се окло поштуја искчукајући да им њихов магарац ћакиће, али до тог броја ишако да стигнем. Поново развортајам разне потпаре и конопаре, одреднице и судове, појмове и дефиниције, све што је на траји записано и врло давно, и не толико дано, и мало пре, а одмах затим отискао и одбачено, али то није одвећ разговето, а још мање разумљиво, јер штића да логика првада нити га симпатира као исправно потпруће. Још једном све то сабиркам и збиром тражам клучаш смишља, има ли га у његовој, тог смишља логичној независности и дијалектичкој повезаности, и јесам ли ја био мање у првом када сам писао да је архитектура судбина човека, што значи логичност и дефиниција, или је Ђеђић Лукч био више у првом кад је истакао „град је чоковка судбина“, зече необична мешавина аподтикве и редефиниција. На крају крајева мени више јасно шта је Сао Паоло са 26 милиона људи, шта је Токио са 23, шта Њујорк са двадесетак, шта ли они са тим душама раде и где су их депули, и сад да ли се може поставити старо питавље сколастика упушћено лукаво на веома препреде начин израженој догматичарству – колико инђела може стати на врх игле. И ишако да чвор размрсни и загонетку одговестим, уостalom, у орволовском свету редефиниције порома не служе да се до дефиницији доле већ да се појмови обесмисле. Но, решимо да ће бити добро, а биће и боље, тек како ће једног дана славно бити, а дотле, као што рече опај из књиге, „доволите бити без брге“.